

Derđ Mandić
Novi Sad

ORGULJE I ORGULJARSTVO U VOJVODINI

Apstrakt: Posle proterivanja Turaka počinje ponovno naseljavanje opustelih krajeva Vojvodine, organizovanje života, pa i verskog. Među doseljenicima su i narodi koji su pripadnici zapadne veroispovesti, Katolici, Protestanti, i Jevreji –Liberali, koji u verskim obredima koriste orgulje. Prve crkve su skromne građevine od naboja, ali već imaju manje orgulje, uglavnom pozitivne.¹ Doseljenici su poneli poneku uspomenu iz starog zavičaja, možda su su tako stigli i prvi instrumenti, orgulje ili pozitivni.

Ključne reči: Vojvodina, ponovno naseljavanje, veroispovest, orgulje, crkve

PRVI POMEN ORGULJA U VOJVODINI

*Ako prolaziš pored crkve i čuješ zvuke orgulja
požuri unutra slušaj i uživaj
Ako ti ponude da zasviráš sretan si,
Zasviraj i divi se očaravajućim zvucima orgulja*

Robert Šuman

Postojeće orgulje u Vojvodini uglavnom potiču iz XIX i XX veka, izuzetak je nekoliko instrumenata iz druge polovine XVIII veka. Kada je u pitanju fond orgulja istorijske okolnosti su mnogo doprinele takvoj situaciji. Hrišćansko stanovništvo koje je tu živelo u srednjem veku napustilo je pred tuskom najezdom ove krajeve, ili je stradalo od Turaka. Crkve i manastiri su porušeni, ako je u njima i bilo orgulja, uništene su. Sa proterivanjem Turaka počinje naseljavanje opustelih krajeva, samim tim i organizovanje verskog života. Prve crkve su bile skromne građevine, najčešće od naboja, sa malim orguljama.

Prvi pisani zapis o nabavci orgulja odnosi se na orgulje u franjevačkoj crkvi u Baču.² [Cvekan 1985] Otac Marko Dragojević je izabran za gvardijana samostana 1716. godine. Tu dužnost je obavljao tri godine i za to vreme založio se za temeljnu obnovu manastira. Za potrebe crkve nabavio je orgulje 1719. godine, koje

su bile u upotrebi do 1827. godine. Manastirska hronika pominje prvog orguljaša Samuela Štrogela 1761. godine. Hronika pančevačkog manastira [Dnevnik Pančevačkog samostana 1996] opisuje nabavku orgulja iz radionice bečkog orguljara Antona Valtera. Orgulje su u Pančevo dopremljene 1791. godine. Bile su ranije gotove, ali zbog rata sa Turcima nisu mogle biti isporučene. Transport orgulja do Pančeva obavio je izvesni Ujvari, montažu je je obavio majstorov pomoćnik Jožef Vilde. Troškovi su (bez prevoza) iznosili 680 forinti i plaćeni su iz crkvenih prihoda. Orgulje su su imale 8 registara, šest u manualu i dva u pedalu. Krajem XVIII veka orgulje se još spominju u Stanišiću, one su 1816. godine prodate u Baju gde su bile u upotrebi do kraja XIX veka.

Najstarije orgulje u Vojvodini, koje su preživjele sve ratove i druge nedaće, i dan danas postoje i sviraju u Sremskim Karlovcima. Verovatno potiču iz prve polovine XVIII veka, a prvi put se pominju u zapisniku iz 1763. godine, gde se navodi da je njihova vrednost 200 forinti.³ Tokom vremena su pretrpele izvesne promene. Godine 1922. ih je popravljao Venceslav Holub i tom prilikom ugradio novi registar, salicional, koji je verovatno stavio na mesto registra quinta 2 2/3. Tokom XX veka tokom nestručne popravke izbačen je originalni meh, uništen registar mixtura, i protivno svim pravilima motor za snabdevanje vazduhom stavljen je na tavan, a vazduh je direktno duvao u orgulje bez regulatora za protok vazduha. Obnovljene su 2008. godine.

Orgulje u Sremskim Karlovcima iz XVIII veka

O VOJVODANSKIM ORGULJAMA

Do danas su u Vojvodini sakupljeni podaci o 173 instrumenta. Toliko je ostalo da svedoči o jednoj kulturi koja polako nestaje. U Vojvodini su orgulje u XX veku više puta pale u nemilost savremenih varvara. Brojno stanje orgulja je smanjeno barem za trećinu, mnoge su uništene posle Drugog svetskog rata, kada zbog iseljavanja nemačkog stanovništva mnoge crkve ostaju prazne, bez vernika. Napuštene crkve su porušene, ili

pretvorene u magacine, disko klibove (Feketić). Malo orgulja je spašeno propasti prenošenjem u drugu, aktivnu crkvu. Orgulje i crkve ponovo su se našle na udaru krajem prošlog veka, kada je 1991. godine zapaljena crkva u Prigrevici, uništene su vredne orgulje sa dva manuala i 18 registara. Isto tako uništene su orgulje u Putincima, Karavukovu, Starom Futogu. Danas su najveća opasnost za orgulje nemar, nestručne popravke, nedostatak želje i sredstava za obnovu, podjednako od strane crkvenih vlasti, kao vlasnika, i državnih institucija kao eventualnih pomagača oko zaštite. Zbog teške materijalne situacije u kojoj su se našle verske zajednice nije bilo uslova za popravku orgulja, a samim tim i za prepravke pod izgovorom modernizacije, te je velika većina preostalih orgulja ostala u izvornom stanju, i kao takve od velikog su značaja za organologiju.⁴ Na ovim instrumentima se mogu pratiti novine u orguljarstvu, kao i razvoj pojedinih radionica. Od sačuvanih orgulja 56% su mehaničkog sistema, ostale su pneumatske, izuzetak su jedne elektropneumatske (Subotica – franjevačka crkva). Što se tiče broja manuala⁵ prevladavaju one sa jednim manualom, a sa dva manuala ima 35%. Dvoje orgulja imaju tri manuala, u Subotici i Somboru. Dve petine, blizu 38,5% sačuvanih

Žalosno stanje orgulja u Bačkom Petrovom selu

Najveće orgulje u Somboru 3 manuala 43 registra

orgulja, izgrađeno je u dve velike radionice: Angster u Pečuju i Vegenštajn u Temišvaru. Preostale potiču iz 39 raznih radionica, poneka radionica ja prisutna samo sa jednim instrumentom. Poreklo 10% orgulja je još uvek nepoznato. Od sačuvanih 173 orgulja, 165 ima pedalnu klavijaturu.

VOJVOĐANSKI ORGULJARI⁶

Malo je poznato da je na teritoriji Vojvodine u prošlosti bilo veoma dobrih orguljara. Njihovo postojanje se, na žalost ne pominje u monografijama gradova, enciklopedijama, niti zbornicima zanatskih udruženja, spiskovima znamenitih ličnosti. Niko ne zna, niti spominje da ih je bilo u Novom Sadu, Padini, Zrenjaninu, Kljajićevu, Apatinu itd. Do sada su poznate sledeće radionice koje su radile na tlu Vojvodine: Fišer – Apatin, Lindauer – Kljajićevo, Hubman – Padina, Kajlbah, Štadler, Sišila – Novi Sad, Fajfer – Bačka Palanka, Textoris, Klajn – Zrenjanin, Ištvan Kolonič, Šimonji i sin – Subotica, osim njih je verovatno bilo i drugih, ali su za sad nepoznati zbog oskudnih i nesređenih arhivskih podataka.

Anton Fajfer (1905–1989)

Anton Fajfer je orguljar o kome se malo zna. Rođen je u Bačkoj Palanci 1905. godine. Izučio je stolarski zanat. Za sad nemamo podataka kako je počeo da se bavi orguljarstvom, moguće je da je bio samouk, na šta upućuju zapisi savremenika da je često počeo popravku, ili prepravku orgulja, a kasnije završavanje prepustao drugome. Radio je u Zemunu 1932. godine, i to mu je verovatno jedini veći rad. Još se spominje da je radio u Futogu, Ratkovu, Temerinu. Posle rata je sa porodicom bio u logoru. Godine 1954. se seli za Nemačku, a odatle u Čikago gde je umro 1989. godine u 84. godini.

Franc Lindauer⁷ (1903–1977)

Između dva svetska rata u bačkom mestu Kljajićevo živi i radi orguljar po imenu Franc Lindauer, rođen 3. decembra 1903. u Deronjama. Gimnaziju je završio u Vrbasu 1922, a u oktobru 1924. godine odlazi u Salzburg, gde uči orguljarski zanat u radionici Cecilia, gde

Franc Lindauer u radionici

Anton Fajfer

Anton Fajfer sa suprugom

Orgulje u Kanjiži

ostaje do 1927. godine. Vrativši se u zavičaj, sa zagrebačkim orguljarom Milanom Majdak (1897–1984) osniva orguljarsku radionicu sa sedištem u mestu Vrapče (pored Zagreba). Zajedno su izradili nove orgulje u sledećim mestima: Bedenci (osam registara izgrađene 1929); Bišкупac kraj Varaždina (13 registara dva manuala, 1931. godine) i Kravarsko kod Zagreba (12 registara, jedan manual 1931). Zajedno su i izgradili i jedan harmonium sa dva manuala i pedalom 1936. godine i obnovili orgulje u Kanjiži 1934. godine, a prilikom primopredaje, kolaudacije komisija je bila oduševljena obavljenim radom. Kolaudaciju su obavili Eugen Nikl i Josip Poroš, 26. maja 1934. godine. Ove orgulje su u Kanjižu stigle već kao polovne iz Banske Bistrice 1847. godine. Tokom vremena je više majstora bezuspešno pokušavalo da ih osposobi, među ostalima Angster iz Pečuja, Janoš Šukenik iz Segedina 1902. godine. Konačno je to uspelo Lindaueru i Majdaku. Za procelje su izradili nova svirala, u drugi manual je ugrađen novi registar Gamba 8, a u velikoj oktavi su dodati tonovi, *csi, dis, fis gis*, jer je manual imao skraćenu veliku oktavu, što znači da navedeni tonovi nedostaju.

Sa Majdakom se razilazi i 1938. godine sedište radionice prenosi u Kljajićevo. Jedine orgulje koje je Lindauer sam gradio nalaze se u Kljajićevo. Pripreme za gradnju orgulja su počele 1938. godine. Stručni saradnik je bio profesor i orguljaš⁸ Franjo Dugan, regenskor zagrebačke katedrale. Već ostareli profesor se u početku nije slagao sa Lindauerovom koncepcijom orgulja, ipak posle duže prepiske, i usaglašavanja stavova,

Lindauerove orgulje u Kljajićevo

uspeli su da se dogovore oko dispozicije⁹ orgulja i rado-
vi su konačno mogli početi. Pneumatske orgulje sa dva
manuala, 22 registra i ukupno 1.744 svirala, završene su
1940. godine. Orgulje su posle rata zanemele. Parohija
koja je pre rata brojala preko 6.000 vernika ostala je
pusta. Na početku rata Lindauer je zatvorio radionicu i
sa prijateljima otvorio kudeljaru. Uspeo je 1944. godine
da se iseli u Nemačku gde je još jednom pokušao da radi
kao orguljar u firmi Valker. Umro je u Kelnu 21. jula
1977. godine. Savremenici o njemu pišu kao o vrsnom
majstoru, a naročito ga hvale kada je u pitanju izrada
svirala. Ne verujem da niko u Kljajićevu ne zna za po-
stojanje ovog vrsnog majstora, ako ništa drugo, barem
je zaslužio da jedna ulica nosi njegovo ime.

Matija Tekstoris i Klajn

O mnogim orguljarima koji su radili na teritoriji
Vojvodine nema sačuvanih arhivskih podataka. U popisu
koji je napravila firma Angster 1918. godine prilikom
zaplene svirala¹⁰ pominje orguljara po imenu Matija
Tekstoris iz Zrenjanina koji je izgradio orgulje koje su
danas u evangelističkoj crkvi u Bačkoj Palanci. Orgulje
imaju jedan manual, osam registara šest u manualu i dva
u pedalu. Ovog majstora još samo nepotvrđeno, usme-
no predanje spominje u istočnoj Mađarskoj. Isti popis
spominje orguljara po imenu Klajn iz Zrenjanina, koji
je izgradio orgulje za crkvu u Lovćencu. I crkva i orgu-
lje su porušene posle rata.

Adam Kajlbah (1830–1904)

Adam Kajlbah je rođen 1830. godine u mestu
Sentišvanfalfa, Torontalska županija. Teško je utvrditi
kako se to mesto zove danas, jer je bilo više naselja sa
tim imenom. Bio je oženjen Anom Štrobl. U braku im se
rodilo petoro dece: Karola (1855–1937), Fridrih (1863),
Marija (1865), Jozefa (1866) i Antal (1869, koji je
živeo samo šest meseci). Čerka Karola se rodila u Beču,
iz čega se može zaključiti da je Adam tamo radio već
kao orguljar, ili učio zanat. Umro je 26. septembra
1904. godine u Novom Sadu.¹¹ U matičnoj knjizi umrlih
pored njegovog imena stoji sledeća zabeleška: „klavir-
majstor“. O njegovom radu nema zabeleški, ali je
interesantan podatak da se njegovo ime nalazi na popisu
orguljara koji su radili na teritoriji Austrougarske
monarhije, Nemačke i Švajcarske u XIX veku (obja-
vljeno u knjizi *Die Orgel* od F. L. Schubertz, Beč 1898).
Iz njegove radionice su na teritoriji Vojvodine sačuvana

Tekstorisove orgulje u Bačkoj Palanci, prenete iz Gložana

Kajlbahove orgulje u Inđiji

Kajlbahove orgulje u Novom Sadu u crkvi Sv. Rok

Hubmanove orgulje u Janošiku i Skorenovcu

dva instrumenta. Za crkvu Sv. Roka u Novom Sadu je 1879. godine izgradio pozitiv (orgulje bez pedala), sa sedam registara. Izgradnju orgulja je finansirao Karolj Hafner iz Novog Sada. Iz zapisa koji se nalazi u orguljama se može zaključiti da je majstoru pomagao i njegov sin Fridrih, koji je tada imao 16 godina. Između dva rata orgulje su postale neupotrebljive. Godine 1946. ih je popravila grupa nemačkih zarobljenika pod vođstvom Hansa Dojtlera. Vremenom je pozitiv ponovo zanemao. Obnova orgulja je poverena Mirku Šikeždi iz Rume. Krajem XIX veka Adam Kajlbah je izgradio još orgulje u Inđiji sa dva manuala i 16 registara.

Đula Hubman

O postojanju i radu ovog majstora za sada znamo samo na osnovu zapisa u hronici parohijske crkve u Skorenovcu iz 1893. godine, i njegovoj ploči sa imenom na orguljama u Skorenovcu i Janošiku. Na osnovu natpisa na pločici da se zaključiti da mu je radionica bila u Padini. Na žalost u Padini nema sačuvanih nikakvih podataka o postojanju i radu ovog majstora.

Ostaje zasad nerazjašnjeno da li se radi o istom majstoru koji je gradio orgulje u Golubincima, jer tamo umesto imena Đula stoji ime Julije, što je hrvatska verzija imena Đula.

Radionica Fišer

Za vreme ponovnog naseljavanja Vojvodine u XVIII veku u Apatin se doselilo osam porodica sa prezimenom Fišer. Među njima je bio i Ignac Fišer po zanimanju trgovac. U Apatin se naselio 1763. godine, a naredne godine se oženio Reginom Prandeker. U tom braku je rođeno devetoro dece, ali je samo sin Kaspar (rođen 7. decembra 1772) doživeo punoletstvo. Za životni poziv je odabrao orguljarstvo. Nema sačuvanih podataka gde je naučio veštinu gradnje orgulja, samo se može nagađati. Jedna je pretpostavka da je to bila radionica njegovih zemljaka, braće Rot u mestu Bonjhad, Mađarska. Mladi Kaspar je imao svega 25 godina kada je 1797. godine u novosagrađenoj parohijskoj crkvi u Apatinu izgradio svoje prve orgulje. Orgulje su imale dva manuala i 16 registara, a troškovi izgradnje orgulja iznosili su 1.400 forinti. O njihovom kvalitetu, preciznom radu mladog Kaspara govori činjenica da su tek 1842. godine prvi put obnovljene, a temeljna restauracija je

Pločica sa imenom Đula Hubman u Skorenovcu

rađena tek 1898. godine. Male orgulje koje su ranije bile u upotrebi Kaspar je otkupio za 200 forinti i nakon opravke ugradio ih je u crkvi u Karavukovu. O njihovoj daljnjoj sudbini nema podataka. Kaspar se 1799. godine oženio Margaretom Fekete. U braku je rođeno devetoro dece, a zanat je nastavio njegov sin Johan (1799–1839), koji je zanat izučio u očevoj radionici. Orgulje u Osijeku već su zajedno radili, a posle očeve smrti Johan je sam posao priveo kraju. Kaspar Fišer je umro 23. februara 1829. godine, sahranjen je na Gornjem groblju u Apatinu. U matičnoj knjizi umrlih pored njegovog imena stoji zapis – *Celebris artifex* – tj. vrhunski umetnik. Pored njega je sahranjena supruga, koja je umrla 15. aprila 1849. godine. U Apatinu još postoji Kasparov nadgrobni spomenik sa sledećim epitafom:

Spomenik bračne ljubavi i dečije zahvalnosti, najboljem suprugu, i brižnom ocu, preminulom gospodinu Kasparu Fišeru, najsavršenijem majstoru svog vremena, u plemenitoj umetnosti građenja orgulja. Njegova neutešna supruga i osmoro žive, duboko ožalošćene dece 23. februar 1829. Otrgnut od života sa 56 godina 2 meseca i 16 dana.

Kaspar je na teritoriji Vojvodine izgradio sledeće orgulje o kojima postoje podaci: 1811. za reformatorsku crkvu u Novom Sivcu, iste godine gradi orgulje sa 12 registara u Kljajićevu, 1813. dvomanealne orgulje u Čelarevu, 1821. godine u Odžacima, to su za sad njegove najveće poznate orgulje, imaju dva manuala i 22 registra, jedine su u Vojvodini koje imaju ugrađenu fisharmoniku,¹² oko 1819. gradi orgulje u Stanišiću, dva manuala i

Grobница porodice Fišer u Apatinu

Pločica sa imenom Fišer

*Orgulje Kaspara Fišera
u Stanišiću*

18 registara, verovatno su one bile uzor za orgulje u Odžacima i Savinom Selu. Van teritorije Vojvodine je gradio orgulje u Hrvatskoj: Osijek, Petrijevcima, Valpovo. U Mađarskoj: Babarci, Majš. Rumuniji: Karansebeš. Od Johana Fišera znamo za dva instrumenta; pozitiv u Opoju iz 1838 godine i dvomanevne orgulje u Ratkovu.

Kaspar Fišer nije bio samo dobar majstor, nego je svoje znanje umeo da prenese i drugima. Osim sina Johana kod njega su zanat izučili i sledeći orguljari: Verle Antal (1775–1826), Pump Pal (1801–1883), i Andrija Fabing. Svi su oni otvorili radionice van teritorije Vojvodine.

ORGULJARI O KOJIMA IMAMO SAMO OSKUDNE PODATKE

Među orguljare koji su radili na teritoriji Vojvodine, a imamo izuzetno malo podataka, spadaju: Reže Štadler iz Novog Sada, izvesni Sišila iz Novog Sada, Šimonyi G. i Ištvan Kolonič iz Subotice i drugi.

Reže Štadler: pločica sa imenom na orguljama u Subotici, on ih je samo popravljao, zapis da je 1925. godine izgradio orgulje u Bečeju i njegov podpis na jednom sviralu orgulja Evangelističke crkve u Novom Sadu je sve što o njemu za sad znamo. Potpis sa imenom **Šimonyi G. i Sin** nalazimo na planu za orgulje za Evangelističku crkvu u Aradcu, iz 1928. orgulje je 1931. godine izgradio Anton Perina, prema planovima majstora iz Subotice.

U Subotici se rodio **Ištvan Kolonič** 1824. godine, gde je i živeo i radio do 1855. godine, Nema sačuvanih,

pisanih podataka da bi neke od sačuvanih orgulja u Vojvodini bile izrađene u njegovoj radionici. Godine 1855. se seli u Transilvaniju, gde živi i radi sve do smrti 1892. godine. Izgradio je oko 200 novih orgulja. Dok je još živeo u Subotici spominje se da je radio u Somboru, Baji, itd.

Njima posvećujemo reči velikog pesnika:

*Kada zvuci orgulja gromoglasno bruje,
Osećaš prisutnost uzvišenog bića:
Hosana leti Bogu u nebesa:
Radost navešćuje devi na oltaru
I s tobom oplakuje gubitak bližnjeg*

Šiler

Pločica sa imenom Reže Štadler u Subotici

Orgulje Kaspara Fišera u Čelarevu

Orgulje Reže Štadlera u Bečeju

NAPOMENE

- ¹ Orgulje bez pedalne klavijature
² Paškal Cvekan: Franjevci u Baču, 1985.
³ Visitacia canonica Sremski Karlovci 1763. godina
⁴ Organologija – nauka o orguljama
⁵ Manual – klavijatura, od latinske reči manus – ruka
⁶ Orguljar – onaj koji izrađuje orgulje
⁷ Prema kazivanju Ervina Lindauer
⁸ Orguljaš – onaj koji svira orgulje
⁹ Dispozicija – nazivi registara
¹⁰ Odlukom vojnih vlasti Austro-Ugarske, svirala iz prospekta su odnesena za ratne potrebe rekviracija
¹¹ Matična knjiga umrlih, Novi Sad, Crkva Imena Marijinaog
¹² Fisharmonika je prvi put predstavljena u Petrogradu, ali nije postala popularna

LITERATURA

- Mandić, Đerđ. *Vojvodanske orgulje*. Novi Sad, 2005.
 Metz, Franz. *Orgeln und Orgelbauer im Banat. Gerhardsbote Nr. 8/9*.
 Metz, Franz. *Te deum Laudamus*. Bucuresti, 1995.
Katalog Rieger-Otto. Budapest, 1909.
 Valkay, Zoltán. *Zenta építésze*. Novi Sad: Forum, 2002.
 Szigeti, Kilián. *Régi magyar orgonák Pécs*. Budapest, 1982.
Historia Domus Bajensis. Baja, 1991.
Die Kirchenmusik in Südosteuropa. München, 2003.
 F. L. Schubert. Beč, 1898.

Đerđ Mandić

THE ORGAN HERITAGE IN VOJVODINA

Summary

In the couple of decades there has been a substantial reduction in the number of organs in Vojvodina. At present there are altogether 173 organs left, which is about one third of their original number. Several of them were destroyed during the Second World War, others suffered from the consequence of the resettlement of the German population, which meant that their churches were left without congregation. As a result some were pulled down others were turned into storehouses or used for other purposes, and their furniture together with the organs was ruined. The latest war also added to the damages.

Due to the unfavourable financial situation most of the existing organs are in their original state which helps to follow not only the history of organ building in general but also the development of the individual workshops. The majority of the organs have a mechanical structure (56%), the others are built with a pneumatic system with the exception of one electro-pneumatic organ. Most of them are built on smaller scale. The largest one was built in the town of Sombor in 1926. The largest number of organs, 43 came out of the Angster workshop in Pecs, Hungary, and 38 of them are still in use. Thirty of the remaining organs were built by the Wegenstein workshop in Timisoara of which the largest away were placed fewer orders, and so we know of the Vršac parish church. Workshops farther away were placed fewer orders, and so we know of only eight Rieger organs and six Orsagh organs. Twelve percent of the organs are of unknown origin. Altogether forty workshop figures are on the list of organ builders, some with only one instrument.